

Drača, Dragan. 2002. DRŽAVA I KAPITALIZAM: Kritika ekonomike javnih dobara

Uprkos tome što građanski (buržoaski) ekonomski teoretičari imaju običaj da kapitalizam posmatraju neistorijski, kao večni i jedini mogući oblik društvenog uređenja, a što implicira jedinstvenu teoriju kapitalizma, njihovi pogledi i teorije o kapitalizmu su se menjali uporedo sa njegovim razvojem, neprestano se sukobljavajući i razmimoilazeći. Rezultat toga je da ono što danas predstavlja "ekonomsku nauku" čini nehomogen skup ideja, skup međusobno suprotstavljenih i ponekad potpuno isključivih teorija.

Građanski ekonomisti preferiraju eufemizam "ekonomske škole", ali to ne menja suštinu stvari. Koja od njih će u nekom trenutku biti smatrana za važeću istinu i time temelj ekonomske politike države, zavisi od stadijuma razvoja u kome se kapitalistički sistem nalazi u datom trenutku i od interesa vladajuće (kapitalističke) klase koje državni aparat kao njen instrument za održanje datog poretka artikuliše. ^[7,10]

Ovo je posebno očigledno na primeru ekonomike javnih dobara, discipline građanske ekonomije koja se bavi ulogom i mestom države u kapitalističkom sistemu zbog toga što ona direktnije utiče na formulisanje tekuće ekonomske politike od opšte građanske ekonomske teorije. Sve metodološke slabosti, neistorijski i statički tretman ekonomskih (i uopšte društvenih) pojava, na koje je Marks ukazao svojom kritikom klasične političke ekonomije, ^[11,12] prisutni su u ekonomici javnih dobara. Kako bi i moglo biti drugačije, a da ona ne probije okvire građanske ekonomije? Pored brojnih "malih teorija", današnje doktrine koje dominiraju ekonomikom javnih dobara jesu kejnzijsko i monetarističko viđenje mesta i uloge države u kapitalističkom sistemu. Ni one same nisu homogene, već predstavljaju skupove "načelno saglasnih" viđenja sa stotinama "nijansi". Obe "škole" polaze od shvatanja da ljudi konzumiraju "privatna" i "javna" dobra u cilju zadovoljavanja svojih potreba. ^[18]

Privatna i javna dobra

1) Privatna dobra se definišu kao dobra koja imaju osobine isključivosti i rivalstva. Rivalstvo podrazumeva da ako jedna osoba ima neko dobro, onda ga je manje za druge osobe, a isključivost da je moguće uskratiti neko dobro drugim osobama. Dakle, dobra koja mogu biti predmet privatne svojine.

2) Javna dobra su ona dobra koja su istovremeno dostupna svima i koja se mogu neograničeno konzumirati od strane svih.

Ove definicije privatnih i javnih dobara, tih temeljnih kategorija ekonomike javnih dobara slikovito odražavaju svu apsurdnost i nenaučni karakter metodologije građanskih ekonomista. Baš kao što polaze od postojanja privatne svojine kao datosti, kao večnog i "prirodnog stanja stvari" i prenebegavaju činjenicu da je ona društveno-istorijska kategorija, tako isto ovde materijalna dobra posmatraju kao da ona imaju neko objektivno svojstvo koje ih čini podobnim da budu privatna ili javna. Stoga problem mesta i uloge države u kapitalističkoj ekonomiji svode na identifikovanje javnih dobara i njihovo obezbeđivanje od strane iste. Međutim, ovaj na oko jednostavan zadatak se ispostavlja nemogućim! Dobra uporno odbijaju da se povinuju njihovoj podeli.

Suočeni sa ovako ispraznom i apstraktnom podelom koja ne može proizvesti nikakve konkretne rezultate, jer se ispostavlja da skoro da i nema "čistih" javnih dobara, ^[18] građanski ekonomisti izmišljaju treću kategoriju: kvazi-javna dobra. To su dobra koja su "ni tamo ni 'vamo" i u koja se može ubrojati praktično bilo šta, po potrebi. Mogu biti prostorno, vremenski ograničena, sa ili bez isključivosti, itd. Već tu nastaju prva razmimoilaženja među građanskim ekonomistima oko toga šta spada u kvazi-javna dobra a koja za posledicu imaju i manje ili veće prisustvo države u kapitalističkoj ekonomiji. Što je krug dobara koje neki ekonomista svrstava u kvazi-javna širi, to je njegovo zalaganje za državnu intervenciju veće, i obratno.

Ovaj fundamentalni problem klasifikovanja dobara je nerešiv zbog toga što je pogrešno postavljen. Privatna svojina nije, niti može biti odnos između stvari. Privatna svojina je društveni odnos, tj. odnos između dvoje ili više ljudi, povodom stvari. Same stvari ne mogu imati svojstva privatnosti ili javnosti *per se*. Privatna svojina podrazumeva dobrovoljno ili pod pretnjom sile odricanje od delovanja nad nekim predmetom, u korist drugog lica. To prosto znači ne-interagovanje sa tim predmetom bez saglasnosti njegovog vlasnika, ništa više. Ni u kom smislu taj predmet ne menja svoja svojstva niti dobija nova samim činom uspostavljanja vlasništva nad njim. Dakle, ne postoje "objektivno" privatna i "objektivno" javna dobra, pa je samim tim uzaludno pokušavati da se tako nešto odredi. Građanski ekonomisti ostaju potpuno slepi za društvenu uslovljenost privatnih dobara. Neko dobro jeste privatno samo do onog trenutka dok ostatak društva priznaje pravo vlasništva njegovom vlasniku.

Građanski ekonomisti problem klasifikacije dobara na privatna i javna "zaobilaze" tako što pod javnim dobrima podrazumevaju sve ono što se ne može proizvesti i prodati na tržištu uz ostvarivanje profita. Otuda zadatak države postaje da obezbedi sve ono što je neophodno za reprodukovanje postojećeg sistema i život ljudi, a što tržište nije sposobno da proizvede. Međutim, ni ovo ne može rešiti problem zbog toga što se tržište ne može jasno razgraničiti od kapitalističke države. Ona stvara "institucionalne pretpostavke" za egzistenciju i funkcionisanje tržišta. Drugim rečima, tek pošto država svojim mehanizmima prinude obezbedi zaštitu privatne svojine i definiše "legalne" oblike njenog kretanja (kupoprodaja, poklon, itd.), može se govoriti o postojanju tržišta.^[6] Antagonizam između države i tržišta, koji je u glavama građanskih ekonomista apsolutizovan, samo je relativnog karaktera. Na primer, današnji pojam "slobodnog tržišta" je znatno restriktivniji od onoga što se pod njime podrazumevalo pre nekoliko decenija ili vekova (postoji zabrana dečijeg rada, antimonopolski zakoni, zakoni o minimalnim nadnicama, itd.), i ono što bi se juče smatralo "državnom intervencijom i gušenjem slobodne konkurencije i tržišta", danas čini "institucionalne pretpostavke slobodnog tržišta". Građanski ekonomisti se jednostavno ne mogu dogovoriti oko toga koji od formalno-pravnih elemenata tržišta predstavljaju stvaranje "institucionalnih pretpostavki za postojanje tržišta" a koji državnu intervenciju, tj. javna dobra. Oni, a posebno predstavnici neoliberalne struje bi najviše voleli kada bi tržište moglo da funkcioniše samo od sebe - štaviše oni neretko i polaze od istorijskog primata tržišta u odnosu na državu u svojim maštanjima. A nema ništa dalje od istine. Svi savremeni kapitalistički sistemi su, bez izuzetka, nastali tako što je kapitalistička klasa kroz buržoaske revolucije osvojila političku vlast i tek onda stvorila formalno-pravne pretpostavke za stvaranje nacionalnog tržišta. Nemogućnost jasnog razgraničavanja tržišta od državne intervencije čini i ovaj pristup nepodesnim; na tržištu bi se možda i mogla proizvoditi neka dobra koja su nerentabilna kada, na primer, postoji zakon o kolektivnim radnim ugovorima i garantovanim minimalnim zaradama, a koja bi bila rentabilno proizvoditi da takav zakon ne postoji jer bi troškovi radne snage bili niži. Još veća zabuna nastaje oko takozvanog "otkazivanja tržišta". Građanski ekonomisti "otkazivanja tržišta" definišu kao slučaj kada tržište ne funkcioniše na idealan način kako građanska teorija to predviđa. Kada se u praksi javi teorijski "izuzetak", odnosno poremećaj, država je ta koja to treba da reguliše. Međutim, to ni teorijski, a kamoli praktično, nije lak zadatak za građanske ekonomiste jer se ne mogu saglasiti oko toga koji je to ideal savršenog tržišnog mehanizma.^[6] Da stvar bude gora, ti "izuzeci" u realnosti daleko prevazilaze savršenu konkurenciju koja vlada na idealnom tržištu o kome oni maštaju; skoro da nema privredne grane u današnjim ekonomijama koja nema neku "deformaciju" u svom funkcionisanju. To je jednostavno neminovna posledica procesa koncentracije i centralizacije kapitala,^[11,12] pred kojom građanski ekonomisti najradije skreću pogled u drugu stranu, vajkajući se da se oni bave "čistom teorijom". Parafrazirajući Hegela, ako se realnost ne uklapa u njihovu teoriju, utoliko gore po realnost.

Država i budžet

Pitanje koje se nameće jeste: kako onda u praksi funkcioniše državna intervencija u kapitalističkom sistemu? Očigledno je da ekonomika javnih dobara i uopšte građanska ekonomska teorija nisu u stanju da pruže jedinstveno rešenje, već da predstavljaju izvor brojnih proizvoljnih tumačenja i aktivnosti, dajući im privid "naučnosti". Skoro svaki potez kapitalističke države može naći uporište u nekoj "ekonomskoj školi".

Država, kako objašnjavaju Marks i Engels, ^[7.11.12] nastaje kao rezultat podele društva na klase na određenom stepenu istorijskog razvoja, i menja se kako se smenjuju faze u razvoju društva - robovlasništvo, feudalizam, kapitalizam. Kapitalistički sistem odlikuje podela na kapitalističku i radničku klasu, pri čemu kapitalistička klasa poseduje monopol vlasništva nad sredstvima za proizvodnju dok radnička klasa mora davati svoju radnu snagu u najam kapitalističkoj kako bi zaradila za sredstva život. Njihovi ekonomski interesi su suprotstavljeni i između njih se neprestano vodi klasna borba. Država je društvena sila ("posebni odredi oružanih ljudi", ^[10]) "javna vlast" koja proizilazi iz društva i stavlja se iznad njega. Država naizgled stoji iznad društva i sputava klasnu borbu držeći je u granicama "poretka" kako bi sprečila razdiranje društva u borbi i omogućila razvoj proizvodnih snaga. Država, kao rezultat klasne borbe jeste aparat najjače, ekonomski vladajuće klase, koja pomoću njega postaje i politički vladajuća klasa. Drugim rečima, država u kapitalizmu artikuliše i sprovodi prvenstveno interese kapitalističke klase, uz manje ili veće koncesije radničkoj klasi u skladu sa rastom i opadanjem njene snage i otpora. Upravo to je objašnjenje za promene državne intervencije u kapitalističkim privredama. Snažno državno prisustvo u privredi, nacionalizacije industrijskih grana i takozvana "država blagostanja" u posleratnim decenijama druge polovine dvadesetog veka rezultat su ekonomske krize liberalnog kapitalizma i jačanja svesti i organizovanosti radničke klase; isto kao što su i takozvana "deregulacija" i "reprivatizacija", odnosno slabljenje prisustva države tokom poslednjih par decenija dvadesetog veka rezultat slabljenja radničke klase i nesposobnosti države da svojim uticajem obezbedi dalji razvoj kapitalizma. Smenjivanje liberalnih, kejnzijanskih i neoliberalnih teorija u građanskoj ekonomiji samo je refleksija ovih objektivnih procesa. Tačnije, pojedine ideje o manjem ili većem učešću države u kapitalističkom sistemu dobijaju na značaju tek kada se stvore objektivni uslovi za to. Naravno, to ne znači da građanski ekonomisti ne veruju iskreno u ispravnost svojih teorija i da ne rade predano na njihovom razvijanju, već prosto da politička vlast - državni aparat, bira, primenjuje i podstiče dalji razvoj onih teorija koje u datom momentu najbolje odražavaju trenutne interese kapitalističke klase i uopšte doprinose očuvanju kapitalističkog sistema.

Ali, građanski ekonomisti ne vole ovakvo objašnjenje države i njene uloge u kapitalističkom sistemu, jer ono vodi ka vrlo nezgodnim zaključcima - ka potrebi za ukidanjem klasne podele društva, ka socijalističkoj revoluciji! Oni dobro razumeju da je to atak na temelj njihove ekonomske doktrine bez koga ona ne bi imala nikakvog smisla - na svetu instituciju privatne svojine.

Oni zato preferiraju da se ne udubljuju u suštinu države, već se zadovoljavaju onim što se već nalazi pred njima. Javna vlast, koja na izborima dobija legitimitet da prikuplja poreze i iz njih finansira svoje poslove na održanju postojećeg kapitalističkog sistema - tržišta, to su dometi njihovog interesovanja za prirodu države. To objašnjava i kako oni dolaze do ideje da tržište ima istorijski primat u odnosu na državu: pošto se javna vlast menja na izborima svakih nekoliko godina, svaka nova vlast zatiče neko već postojeće tržište, što građanski ekonomisti ekstrapoliraju beskonačno u prošlost i "logično" zaključuju da tržište prethodi državi. Pošto, dakle, država po njima zatiče neko već postojeće tržište, njoj i ne ostaje ništa drugo nego da sakuplja porez u bužet i iz njega finansira "javne potrebe i javna dobra". Iz toga proističe fundamentalni princip klasične građanske teorije države - budžet mora biti u

ravnoteži, primanja moraju biti jednaka davanjima. Tako se reprodukuje postojeći tržišni sistem jer se onoliko koliko je uzeto privatnom sektoru njemu i vraća kroz državnu potrošnju, samo redistribuirano tako da umanju protivurečnosti u koje tržište zapada svojim spontanom delovanjem. Ono što je neophodno za opstanak tržišta, a što privatni kapitalisti ne mogu ili ne žele da proizvode jer im se ne isplati (putevi, škole, bolnice), proizvodi država kao kolektivni kapitalista.

Kejnzijanska doktrina

Stvar se komplikuje sa pojavom papirnog novca i preuzimanjem monopola nad emisijom novca od strane države. Količina novca u opticaju sada postaje kontrolabilna varijabla od strane države, te ona oduzima tržištu mehanizam spontanog regulisanja i istovremeno postaje potencijalni uzročnik novih poremećaja tržišta (previše novca u opticaju vodi opštem rastu cena - inflaciji, a premalo novca deflaciji). Način na koji se taj proces odvija i kakve su mogućnosti i posledice njegovog svesnog korišćenja, predmet je višedecenijskih debata. Velika kriza kapitalističkog sistema tridesetih godina dvadesetog veka, i velika materijalna razaranja u drugom svetskom ratu nametnuli su potrebu značajnijeg angažovanja države, i upravo je Kejnsovo shvatanje ovog procesa oblikovalo ekonomsku politiku kapitalističkih država u posleratnim decenijama.

Hronične krize hiperprodukcije izazvane unutrašnjim protivurečnostima kapitalističkog načina proizvodnje,^[11,12] Kejnsm tumači kao nedovoljnost agregatne tražnje (što je u stvari samo površna manifestacija!) i kao defekt imanentan kapitalizmu koji država treba da koriguje. To predstavlja kvalitativan pomak u odnosu na viđenja ranijih građanskih ekonomista koji su tržište posmatrali kao stabilno i samoregulišuće. Kejnsm ističe da država mora veštački podstaći investicije u privredi tako što će nadomestiti nedostatak tražnje, po cenu pojave deficita u državnom budžetu. Deficit je, po kejnzijanističkom shvatanju, prihvatljiv i može se tolerisati zato što će pozitivni efekti povećane tražnje ubrzati privredni razvoj i kompenzovati negativne posledice. Rast količine novca u opticaju koji se javlja kao posledica deficita, tačnije kao vid njegovog pokrića od strane države, tvrdi se, neće značajno ugroziti funkcionisanje sistema. Iako kejnzijanska teorija nije izašla van okvira ekonomike javnih dobara, u praksi je uticaj države na kapitalistički sistem dramatično porastao, kroz nacionalizacije čitavih privrednih grana, osnivanje državnih preduzeća i širenje spektra njenih aktivnosti. "Država blagostanja" je surovi sistem konkurencije i eksploatacije trebalo da pretvori u "kapitalizam sa ljudskim likom". Marksističkom terminologijom rečeno, radnička klasa je dobila brojne koncesije u vidu besplatnog zdravstva, školstva, itd., kako bi se njen otpor kapitalizmu kao takvom smanjio.

Neoliberalni regres u ideološki fundamentalizam

Međutim, budući da kejnzijanski koncept nije rešavao suštinu problema već samo njegove površne manifestacije, to su se krize kapitalizma počele ispoljavati na drugačije načine - kroz inflatorne tendencije, stagnaciju privrednog rasta, itd. Kao reakcija na to, u građanskoj ekonomiji se javljaju teorije o neracionalnosti državnog sektora, njegovoj birokratizaciji i ekonomskoj neefikasnosti kao uzroku novih problema. I zaista, kapitalistička država ne može funkcionisati efikasno, posmatrano sa stanovišta profitabilnosti kao fundamentalnog kapitalističkog principa. Ali, to je građanskim ekonomistima dobro poslužilo kao "dokaz" da ni real-socijalistički sistemi na istoku ne mogu biti ekonomski uspešni, i kao odlično ideološko oružje za diskreditaciju ideja komunizma kao alternative kapitalizmu. To što praksa real-socijalističkih država nije bila otelotvorenje ideja komunizma, već totalitarizam koji se sakrivao iza socijalističke retorike, oni su potpuno ignorisali. Kritika državne birokratije, udružena sa shvatanjem o inflatornim efektima budžetskog deficita mogla je odvesti samo u jednom pravcu: ka zahtevu za "povlačenjem države iz

privrede". Da bi se mogao taj zahtev učiniti "naučno validnim", potrebno je bilo razračunati se sa kejnzijanskim viđenjem odnosa između države i privrede. Odbačene su kejnzijanske tvrdnje o nestabilnosti kapitalizma, i vaskrsnute liberalne teorije o njegovom samoregulišućem delovanju. To što kejnzijanske teorije verovatno ne bi ni bilo da je kapitalizam takav kakvim ga slikaju neoliberalni ekonomisti, njih ni malo ne uzrujava. Ovaj iskorak unazad je bio potreban da bi se na osnovu kvantitativne teorije novca izveo zaključak da svaki deficit budžeta i njegovo pokriće emisijom novca neće dovesti do podsticanja investicija u privredi već samo do inflatornih udara. Reafirmisan je koncept ravnoteže državnog budžeta. To je značilo da se državna intervencija mora smanjiti, ukidanjem "države blagostanja" i reprivatizacijom javnog sektora. U praksi je došlo do rasprodaje čitavih sektora privrede i do nemilosrdnog ukidanja brojnih prava radnika. Energija za dalji opstanak kapitalizma pokušala se pronaći povećanjem stepena eksploatacije kroz snižavanje indirektnih troškova radne snage - zdravstvenog osiguranja, troškova školstva, penzija, itd. Ekonomika javnih dobara je došla do kraja svog razvojnog puta u kejnzijanskoj doktrini. Logičan korak dalje bi značio potpuno preuzimanje kontrole nad privredom od strane države, a to je za građanske ekonomiste ravno skoku u ambis. Ona se u neoliberalnim doktrinama pokušava "svesti na razumnu meru", tj. osakatiti onoliko koliko je potrebno da se opravdaju minimalistička viđenja uloge države u kapitalizmu. Zato ona poslednjih decenija doživljava svoje nazadovanje, kao i uopšte građanska ekonomska misao. Neoliberalni ekonomisti u ime odbrane osnovnih ideoloških premisa građanske ekonomije - privatne svojine i tržišta, iskopavaju leševe ortodoksnih teorija devetnaestog veka. Oni će, kao što su nekada tela hrišćanskih "svetaca" služila za progone "nevernika", da posluže za krstaški pohod na kritičku ekonomsku misao. Jer, cilj građanske ekonomije nije naučno saznavanje objektivnih zakonitosti društvenog razvoja i sam razvoj ljudskog društva, već ideološka odbrana *statusa quo*, odnosno postojećeg kapitalističkog sistema. Naučna misao mora raskrstiti sa ovom apologetikom kapitala, i na dijalektičko-materijalističkom metodu zasnovati novu nauku racionalne organizacije procesa društvene reprodukcije. To znači ukidanje teorijske dihotomije javnih i privatnih dobara bazirano na ispravnom shvatanju društvenog karaktera proizvodnje, kao i odbacivanje apriorne datosti privatne svojine. Polazna tačka za to jeste Marksova kritika političke ekonomije. Pri tome se ne misli na savremenu "naučnu misao" otelotvorenu u profesionalnim advokatima kapitala na univerzitetskim katedrama, već na one progresivne snage koje će predvoditi društvo u borbi za univerzalnu ljudsku emancipaciju, čije ishodište je ukidanje privatne svojine i stavljanje svih ljudi u jednak odnos prema sredstvima za proizvodnju.

- Reference:

1. Michael Albert and Robin Hahnel, "A Quiet Revolution in Welfare Economics"
2. Theodore Bergstrom, "Lectures in the Theory of Public Goods"
3. Barry Bozeman, "Public Value Failure: When Efficient markets May Not Do", Georgia Institute of Technology, 2000.
4. James M. Buchanan, "The Demand and Supply of Public Goods", 1968.
5. James M. Buchanan, "Cost and Choice: An Inquiry in Economic Theory", 1969.
6. Ha Joon-Chang, "Breaking the Mould: An Institutionalist Political Economy Alternative to the Neoliberal Theory of the Market and the State", United Nations Research Institute for Social Development, 2001.
7. Fridrih Engels, "Poreklo porodice, privatnog vlasništva i države"
8. Raymond Geuss, "Public Goods, Private Goods" (Introduction)
9. J. Patrick Gunning, "Public Choice, Public Goods, and Constitutions"
10. V. I. Lenjin, "Država i revolucija"
11. Karl Marks, "Prilog kritici političke ekonomije"

12. Karl Marks, "Kapital"
  13. Milić Milovanović, "Teorija cena", Ekonomski fakultet, 1999.
  14. Julie Novak, "Public Choice Theory: An Introduction"
  15. Žarko Ristić, "Menadžment ljudskih resursa", Ekonomski fakultet, 1999.
  16. Žarko Ristić, "Fiskalna strategija", Ekonomski Fakultet, Beograd, 2001.
  17. Žarko Ristić, "Fiskalni menadžment", Savremena Administracija, Beograd, 2002.
  18. Tony Slack, "Public Goods and Externalies"
- <http://www.crvenakritika.org/ekonomija/90-drava-i-kapitalizam-kritika-ekonomike-javnih-dobara>